

İstanbul'daki Bulgar Yapıları ve Feriköy'de Sveti Dimitar Kilisesi'nin İnşası

Oya ŞENYURT¹

ÖZ

Bulgarların Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine akın etmesi özellikle 19. yüzyılda hızlanmıştır. 19. yüzyıl boyunca İstanbul'da çeşitli işlerde çalışmış Bulgarlar, bugün bazıları ayakta olan ve cemaatlerinin kullanımında bulunan kamusal yapıları inşa ederek diğer gayrimüslimler (Rum, Ermeni ve Yahudi) ile karşılaştırıldığında pek de dikkat çekmeden varlık göstermişlerdi. Ağırlıklı olarak İstanbul'un Fener ve Şişli semtlerinde yer alan Bulgar cemaatine ait yapılar, diğer gayrimüslimlerin yapıları kadar araştırmacıların ilgisini çekmemiştir. Bu makalede, Bulgarlara ait cemaat yapılarının inşa süreçlerinden kısaca söz edilerek, Şişli Feriköy semtinde yer alan Bulgar kabristanının oluşturulması ve içinde yer alan Sveti Dimitar Kilisesi'nin inşa kararlarının ve mimari özelliklerinin belgeler yardımıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Bilindiği gibi Ortodoks Hristiyan olan Bulgarlar Rum milletine tâbi ve Rum Patrikhanesi'ne bağlıydılar. Bu durum zamanla Rumların, dini yönetimi ellerinde bulundurmalarından dolayı, kendisine bağlı olan Bulgarlara baskı ve asimilasyon politikaları uygulamalarına neden olmuştu. Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerin idaresinde yaptığı köklü değişimler sonrası Bulgarlar, 1870 yılında, Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak kendi milli kiliselerinin devlet tarafından tanınmasını sağlamışlardı. İstanbul'da çeşitli semtlere dağılmış olarak yaşayan Bulgarların 19. yüzyılın sonlarında Şişli semtinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Şişli bu dönemde bir "Bulgar Mahallesi" olarak anılmaktaydı. Eksarhhane binasının 1907 yılında Şişli'ye taşınmasından önce de eksarhhane binasının inşası için Şişli'de arsa arayışlarının oldukça fazla olduğu dikkate alındığında Şişli'nin Bulgar yerleşimi için seçilmiş bir bölge olduğu düşünülebilir.

¹ Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Kocaeli/Türkiye. E-posta: oya.senyurt@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4837-3960. DOI: 10.32704/erdem.2023.84.175
Makale Gönderim Tarihi: 05.07.2022 *Makale Kabul Tarihi: 16.03.2023 (Araştırma Makalesi)

Bulgarların kendi eksarhlıklarını kurarak Rum Patrikhanesi'nin yönetiminden ve kilisesinden ayrılmaları Rum cemaatinin tepkisini Bulgar yapılarının inşasına çeken bir durum yaratmıştır. Şişli semtinde Bulgar yapılarının inşası sırasında semtin diğer gayrimüslim tebaasının daha önce yerleşik durumda olması nedeniyle boş arsa bulmakta zorlanıldığı ve özellikle Rum cemaatinin tepkisini çekmesinden çekinilerek semtte güvenlik önlemlerinin artırıldığı sonuçlarına varılmıştır. Boş arsaların çevrelerinde farklı din ve mezheplerden oluşan grupların yerleşim durumları dikkate alınarak değerlendirildikleri görülmektedir. Hükümetin Hristiyan cemaatleri bir araya toplama gayretine rağmen Hristiyanların iki farklı mezhebinin ya da iki farklı etnik grubunun kent içinde birbirlerine yakın olmasının Hristiyan cemaatler arasında hoş görülen bir durum olmadığı dikkat çeker. Diğer taraftan Müslümanların ikamet ettiği yerlere yakın bir Hristiyan yerleşimi de istenmediğinden aynı semt içinde farklı noktalarda yaşama gerekliliği Bulgarların yapılarını inşa edecekleri alanları belirlemiştir.

Bulgar cemaatine ait ve hakkında pek fazla araştırma yapılmamış olan Feriköy'deki Sveti Dimitar Kilisesi'nin yapımı ise 20. yüzyılın başlarına tarihlenir. Bulgar cemaati vefat eden Bulgarların ayinlerinin yapılması için Fener'deki kiliseye gitmek yerine Feriköy'de bir kilise yapılmasını talep etmiştir. Ancak, 1921 yılında inşaat bitmişse de kilisenin ruhsatsız inşa edildiğine ilişkin tartışmalar devam etmiştir. Diğer taraftan arsanın kabristan yapılmasıyla ilgili olarak da İngiliz tebaasından iki kişi tarafından şikâyette bulunmuş ve dava açılmıştır. 1911 tarihinde Sultan Mehmed Reşad'ın verdiği bir irade ile Feriköy Sakızağacı Caddesi Orta Çeşme Sokağı'nda Bulgar cemaati için kabristan yapılmasına izin verilmiş olmasına rağmen çeşitli şikâyetler kilisenin inşa sürecini de geciktirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bulgar, Fener, Şişli, Feriköy Bulgar Kabristanı, Sveti Dimitar Kilisesi

Bulgarian Buildings in Istanbul and Construction of Sveti Dimitar Church in Feriköy

ABSTRACT

The flow of Bulgarians into the capital of the Ottoman Empire increased especially in the 19th century. Bulgarians, who worked in various jobs in Istanbul throughout the 19th century, have constructed public buildings, some of which are still standing and in the use of their communities, and yet their presence has been rather inconspicuous when compared to other non-Muslims (Greek, Armenian, and Jewish). The structures belonging to the Bulgarian community, mainly located in the Fener and Şişli districts of Istanbul, have not attracted the attention of researchers as much as the structures of other non-Muslims. This article briefly mentions the construction processes of the community structures belonging to Bulgarians, and with the help of documents, it aims to discuss the establishment of the Bulgarian cemetery in Şişli Feriköy district and to evaluate the construction decisions and the architectural features of the Sveti Dimitar Church within the cemetery.

As it is known, Bulgarians, who were Orthodox Christians, were subject to the Greek nation and were attached to the Greek Patriarchate. This situation, in time, caused the Greeks to apply pressure and assimilation policies to the Bulgarians who were subordinate to them, since Greeks had the religious administration in their hands. After the radical changes made by the Ottoman Empire in the administration of non-Muslims with the Reform Edict, the Bulgarians left the Greek Patriarchate in 1870 and ensured that their national church was recognized by the state. It is seen that the Bulgarians, who lived in various districts in Istanbul, concentrated in the Şişli district at the end of the 19th century. Şişli was known as a “Bulgarian Neighborhood” in this period. Considering that before the exarchate building was moved to Şişli in 1907, the search for land for the construction of the exarchate building was quite high in Şişli, it can be considered that Şişli was a chosen region for the Bulgarian settlement. The fact that the Bulgarians left the administration and the church of the Greek Patriarchate by establishing their own exarchate created a situation that attracted the reaction of the Greek community to the construction of Bulgarian structures. It may be concluded that security measures in Şişli district were increased due to concerns regarding the reaction of the Greek community, as other non-Muslim communities had already been settled prior to the Bulgarians and it was difficult to find vacant lands for the construction of Bulgarian buildings. It is seen that the

vacant lands are evaluated by considering the settlement status of groups consisting of different religions and sects around them. Despite the government's efforts to settle Christian communities together, it is noteworthy that within the Christian community, it is not desirable for different sects or ethnic groups to come together in the city. On the other hand, since a Christian settlement close to the places where Muslims reside is not desired, the necessity of living in different points in the same district determined the areas where the Bulgarians would build their structures.

The construction of the Sveti Dimitar Church in Feriköy, which belongs to the Bulgarian community and has not been studied much, dates back to the beginning of the 20th century. Instead of going to the church in Fener, the Bulgarian community demanded that a church be built in Feriköy for the rituals of the deceased Bulgarians. However, even though the construction was finished in 1921, the discussions about the unlicensed construction of the church continued. On the other hand, two British citizens complained about the construction of the land as a cemetery and a lawsuit was filed. Although it was allowed to build a cemetery for the Bulgarian community in Feriköy Sakızağacı Street Orta Çeşme Street with a will of Sultan Mehmed Reşad in 1911, various complaints delayed the construction process of the church.

Keywords: Bulgarian, Fener, Şişli, Feriköy Bulgarian Cemetery, Sveti Dimitar Church.

Giriş

Bulgarların İstanbul'a yerleşim tarihlerine ilişkin çeşitli görüşler olmakla birlikte, çalışmalar bazı kırılma noktalarını belirlemektedir. Bunlardan en erkeni Bulgarların ilk kez İstanbul'un fethi sonrası kente yerleşmesine ilişkindir. Fatih Sultan Mehmet şehirden kaçan birçok Bulgar'ı günümüz Bulgaristan coğrafyasından İstanbul'a yerleştirmiştir (Hacısalıhoğlu 2020: 409). Saro Dadyan ise Bulgarların İstanbul'a gelip yerleşmelerinin 1700'lü yıllardan sonra başladığını ve bu göçün 19. yüzyıla kadar devam ettiğini belirtir (2019: 36). 1682 yılında gerçekleşen İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra 1688 yılında Avusturya orduları Balkanların ortalarına doğru ilerlerken Bulgarların bir kısmı düşmanla birleşerek Çiproviçe'de büyük bir isyan çıkararak etrafa yayılmıştır. Çiproviçe'deki isyandan sonra diğer bir deyişle Batı'dan herhangi bir yardım bulma umudunun tükenmesinin ardından Bulgarların İstanbul'a göçü artmıştır. Bulgarların Osmanlı İmparatorluğu payitahtına akın etmesi özellikle 19. yüzyılda hızlanmıştır. Hristo Brizitsov İstanbul'da Bulgar nüfusun elli-altmış bine kadar yükseldiğini öne sürerek o dönemlerde istatistik tutulmadığından, şehirdeki Bulgar nüfusunun net olarak bilinmediğini belirtir (2021: 20).

M. Hüdayi Şentürk ise 19. yüzyılın ortalarında İstanbul'da 40.000 civarında Bulgar bulunduğunu dile getirmiştir. Bulgaristan ve Makedonya'dan göç edenler veya eskiden beri İstanbul'da yerleşik olanlar dışında Rum propagandası sonucu Bulgar olduklarını söylemekten utanan kişiler de bulunmaktadır. Bu kişiler genellikle abacılık, seyislik, terzilik, sütçülük, bahçıvanlık, dülgerlik ve çobanlık gibi işlerle uğraşıyorlardı (Şentürk 1992: 216). Bu dönemde İstanbul'da Bulgar nüfusun artmasını gerektirecek bazı gelişmeler yaşanmıştır. Söz gelimi, Osmanlı Devleti tarafından verilen siparişler üzerine İslimye ve Filibe'de üretilen aba kumaşları, Bulgar tüccarları vasıtasıyla İstanbul'a getirilmiş ve yalnızca üretimde değil İstanbul'daki Dikimevinde de yoğun olarak Bulgar terziler çalıştırılmıştır. Bu durum Bulgarların İstanbul'a göçünü ve yerleşmesini hızlandırmıştır. Terziliğin yanında celeplik, bahçıvanlık gibi başka mesleklerle de İstanbul'a yerleşen Bulgarlar arasında dikkate değer bir tüccar sınıfı oluşmuştur (Hacısalıhoğlu 2020: 410). Bunların ötesinde sütçülük, satıcılık, ekmekçilik, hizmetkârlık, tüccarlık ve abacılık gibi işlerle uğraşanlar da vardı.

Bulgarlar Slav ırkına mensup ve çoğunlukla Hıristiyandırlar (Millingen 2018: 22). Julius R. Van Millingen Bulgarların yapı olarak çok idareli ve sade insanlar olduğundan söz eder. Çoğunlukla kırmızı biber ve sirkeyle çeşnilenmiş fasulye yediklerine ve ayrıca sarımsağa karşı özel düşkünlükleri

olduğuna dikkat çeker. Van Millingen'e göre Bulgarların başlıca meslekleri çiftçilik ve hayvancılıktır. Ayrıca kalpak da Bulgarların ulusal kıyafetidir (2018: 25).

Evgenia Mars ise 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'ndan önce İstanbul'daki Bulgar kolonisinin yaklaşık 40 bin kişiyi bulduğundan söz ederek, nüfusun çoğunlukla tüccar, zanaatçı ve başka mesleklerle uğraşan kişilerden oluştuğunu belirtir. Dolayısıyla padişahın payitahtındaki farklı unsurlar arasında Bulgarlara sıkça rastlamak mümkündür. Bulgarların bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra sayısı 15.000'e kadar düşen koloninin büyük kısmını Makedonyalı Bulgarlar teşkil etmiştir (Mars 2019: 48). Hristo Brizitsov bağımsız kilise mücadelesinin yürütüldüğü yıllarda (19. yüzyılın ortaları olmalı) Halki'yi (Heybaliada) kalburüstü Bulgarların mekân tuttuklarını ve bu kişilerin tüccar, hekim veya üst düzey memur olduklarını kaydeder (2021: 78).

İstanbul'da çeşitli semtlere dağılmış olarak yaşayan Bulgarlar özellikle 19. yüzyılın sonlarında Şişli semtinde yoğunlaşmışlardı. Hristo Brizitsov, Şişli'nin "Bulgar Mahallesi" olduğunu kaydeder. Şişli'nin büyük binalarla süslü ana arterinin güzelliğine vurgu yapan Brizitsov, bu binalarda çok az Bulgarın yaşadığından söz etmiştir. Şişli'nin tercih edilmesinde kuşkusuz Bulgarlara ait okul, hastane ve eksarhane yapılarının olması önemli rol oynamıştır. Ortaköy'deki eksarhane binasının yanmasından sonra Bulgar Eksarhlığı Şişli'de bir konağa taşınmıştır. Daha yukarıda kırsal alanda Bulgar Ruhban Okulu ve Bulgar Hastanesi bulunuyordu. Bu sebeple Bulgar nüfus bu semtte yoğunlaşmıştır. Ayrıca pek çok Bulgar da bu yapılarda görev yapmaktaydı. Ayakta kalma içgüdüsünün Bulgarları bir araya toplama halinin Şişli'de yoğunlaşmalarına sebep olduğu söylenebilir. Bunun dışında Fener ve Langa gibi semtlerde de Bulgarlar yaşamaktaydı (Brizitsov 2016: 83). Metoh ve Fener Bulgar Okulu çevrede Bulgarların yaşamasına da sebep olmuştur (Brizitsov 2016: 110).

Burada kısaca Osmanlı başkentinde varlığına işaret ettiğimiz Bulgarların, yapılarına ve mimari faaliyetlerine ilişkin olarak mimarlık alanı içinde değerlendirilebilecek topluca kapsamlı bir çalışmanın yapılmadığı söylenebilir. Osmanlı başkentinde 19. yüzyıl boyunca çeşitli işlerde çalışmış Bulgarlar, bugün bazıları ayakta olan ve cemaatlerinin kullanımında bulunan kamusal yapıları inşa ederek diğer gayrimüslimlerin (Rum, Ermeni ve Yahudi) yapıları ile karşılaştırıldığında pek de dikkat çekmeyerek varlık göstermişlerdi. Bu yapılar Fener'deki Sveti Stefan Bulgar Kilisesi, Şişli'deki Eksarhlık binası, Ortaköy'deki eski Eksarhlık binası ile yanındaki ev,

Şişli'deki Ruhban Okulu, Pera'daki okul binası, Langa'daki mahalle mektebi binası, Feriköy'de Bulgar Mezarlığı, ve Bulgar cemaatine ait Şişli'de Evlogi Georgiyef Hastanesi olarak sıralanabilir.

Bu makale kapsamında çok az araştırmacının dikkatini çeken Bulgar cemaatine ait yapıların inşa süreçleri, yerleri, inşa edilişlerine ilişkin kararlar -mimari üsluplarına girilmeksizin- arşiv belgeleri ve kaynaklarla desteklenerek ele alınacaktır. Feriköy'de Bulgar Ortodoks Mezarlığı'nın oluşumu ve Sveti Dimitar Kilisesi'nin inşasına ilişkin süreç ise ilk kez daha detaylı olarak ele alınarak yine arşiv belgeleri ışığında değerlendirilecektir.

Ortaköy ve Şişli Bulgar Eksarhlığı ile Ek yapıları

Tebaasını dini inançlarına göre “millet”lere ayıran Osmanlı Devleti'nde tüm Ortodokslar gibi Bulgarlar da Rum milletine bağlıydılar. Rum Patrikhanesi de tüm Ortodoksların dini ve idari sorumluluğunu üstlenmişti. Herhangi bir Ortodoks için devletle ilgili idari problemlerde başvuru makamı patrikhaneydi. Bulgarların kendi adlarına faaliyette bulunan herhangi bir dini ve siyasi temsilcileri bulunmamaktaydı. Zaman içerisinde bu durumun Bulgarlar üzerinde bir Rum hegemonyasına neden olması dolayısıyla, özellikle 18. yüzyıla doğru patrikhanenin kendilerine yönelik politikalarını “baskıcı” ve “asimilasyona yönelik” olarak değerlendiren Bulgarlar, Rum Patrikhanesi'nden ayrı olarak kendi milli kiliselerini kurmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır (Güllü 2018: 351). Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerin idaresinde yaptığı köklü değişimler sonrası Bulgarlar, 1870 yılında, Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak kendi milli kiliselerinin devlet tarafından tanınmasını sağlamışlardır. Bulgarlara Fener Rum Patrikliği bünyesinde kalmak suretiyle iç işlerinde özerk olacak bir Eksarhlık kurmalarına izin verilmiştir. 1871 yılında Ortaköy'de oldukça geniş katılımlı bir kilise toplantısı düzenlenerek, Bulgar kilisesinin tüzüğü kabul edilmiştir (Veliçkov 2017: 24). Eksarhlık kurmak aslında yeni bir mekân ile hizmet anlamına gelmektedir. Arşiv belgeleri eksarhhane kurulma aşamasında yapıya ilişkin de çeşitli yazışmaların yapıldığını göstermektedir.

Görsel 1

Bulgar Eksarhanesi'nden Ortaköy'ün görünüşü
(İÜ., II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, Fot.: 90663-0014).

Öncelikle Bulgar Eksarhlığı'nın ruhani merkezinin İstanbul olmadan önce Bulgarlar tarafından satın alınan Şişli'deki Osmanbey Gazinosu adıyla bilinen bir arsada eksarhane inşasının kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır (BOA., Y.PRK.ZB., 38/3).

15 Cemaziyevvel 1289/21 Temmuz 1872 yılında yazılmış bir evrakta ise Bulgar milletinin ruhanilerinin Eksarhlık İdaresi altında toplanacağı ifade edilerek bir "Eksarh Dairesi" oluşturulmasına gerek görüldüğü dikkat çeker. Bu sebeple Ortaköy'de bulunan Portakaloğlu bahçesi hem devlet malı olduğundan hem de kullanıma uygun bulunduğu içindeki yapının "Eksarh Dairesi" yapılması için Hariciye Nazırı'ndan izin istenmiştir (BOA., İ.MTZ (04), 5/115). Ortaköy'ün Portakal Yokuşu'nda bulunan Eksarhlık binası bu yokuşta, epeyce ıssız ve görünürde hiçbir yönüyle cazbetmeyen bir sokakta yer almıştır (Mars 2019: 56). Buna rağmen Ortaköy'de bulunan Portakaloğlu bahçesinin eksarhane yapılmak üzere Bulgarlara verilmesi nedeniyle hem eksarh hem de Bulgar milleti ileri gelenleri tarafından teşekkür yazısı sunulmuştur (BOA., İ.HR., 256/15242). II. Abdülhamid Fotoğraf Albümü'nde bulunan Ortaköy'ün genel görüntüsünü sunan bir fotoğrafla karşılaştırıldığında (Görsel 1) yapının Ortaköy'deki konut mimarisinin bir yansıması olduğu söylenebilir (Görsel 2). Üç katlı, kâgir bina 1878 yılında satın alınmıştır. Brizitsov, Eksarhlık binasının yoksul bir ortama sahip olduğundan ve Ermeni Fındıklıyan'ın üç katlı evinde yer aldığından söz eder (Brizitsov 2021: 25). Kısa bir süre sonra arsası toplam 1.100 metrekare

olan binaya bitişik, içinde ahşap bir ev bulunan 250 metrekarelik bir yer daha satın alınarak eksarhhanenin bahçesi büyütülmüştür. Ortaköy'deki eksarhane binası 1906 yılına kadar bağımsız Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin merkezi olarak kullanılmıştır (Kostandov 2018: 115). Hristo Brızitsov'a göre o zamanlar Ortaköy Bulgar kolonisinin merkezidir ve eksarhane de buraya yerleşmiştir. Bulgar Eksarhlığı'nın Ortaköy'de yer aldığı zamanlarda burada Bulgar Mektebi, kadın hayır cemiyeti, aktar ve meyhane bulunmaktadır (Brızitsov 2021: 23).

Görsel 2

Ortaköy Bulgar Eksarhhanesi (İÜ., II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, Fot.: 90663-0013)

Ortaköy Bulgar Eksarhhanesi bir yangın sonrası kullanılamaz hale gelmiştir. Bulgar Eksarhlığı'nın yakıldığı, yangının çıktığı saat ve hatta dakika tespit edilmiş, ancak kimin çıkardığını tespit etmek mümkün olamamıştır (Brızitsov 2021: 27). 27 Temmuz 1310/8 Ağustos 1894 tarihinde Bulgar Eksarhhanesi'nin inşası için Şişli tarafında Emlâk-i Hümayun'dan uygun bir arsa olup olmadığı araştırılmıştır. Hazine ile yapılan yazışmalar sonrasında uygun olabilecek mahallerin haritası takdim edilmiş ancak bir gelişme görülmemiştir (BOA., Y.A.HUS., 305/51).

1897 yılına tarihlenen bir başka belgeden eksarhlığın Şişli'ye taşınmasından önce pek çok yapının ve arsanın önerildiği anlaşılmaktadır. Eksarhın sefaretlere başvuru yapmadan ve şikâyetlerine mahal bırakılmadan Osmanlı yönetimi tarafından konunun çözümlenmesine çalışılmıştır. Eksarh önce Beyoğlu'nda bulunan ünlü banker Tubini'nin hanesini almayı amaçlamıştır. Ancak bu yapı yönetim tarafından mahzurlu görülmüştür. Diğer taraftan Tubinilerin evinin Amerikan Konsolosluğu yapılmak amacıyla bazı işlemlerin başlatılmış olması da bu seçeneği ortadan kaldırmıştır. Daha

sonra eksarh Şişli’de Maksudzade Sebuhan Bey’in hanesini pazarlık ederek satın almıştır. Bu yapının civarında yer alan diğer yapıların Hristiyanlara ait olduğu vurgulanarak eksarhın kararı uygun bulunmuştur. Bulgar eksarhının haneyi satın aldığı bu dönemde yapının civarında Rus, Fransız ve Rumlara ait mezhep müesseseleri, tramvay şirketinin malı olan ahırlar, bir daire, birçok otel ve gazino ile Bulgar Hastanesi ve mektebinin bulunduğu kaydedilmiştir. Böylelikle Müslüman ahalinin yapacağı herhangi bir itirazın da geçersiz olacağı öne sürülmüştür (BOA., YA.HUS., 511/117). Bir başka belgede ise Bulgar Hastanesi civarında Maksudzade Sebuhan Bey’e ait bir arsada eksarhane yapılması konusu tekrar gündeme gelmiştir (BOA., ZB., 391/147). 2 Mayıs 1323/15 Mayıs 1907 tarihinde Şişli’de Bulgar Hastanesi civarında Maksudzade Sebuhan Bey’in sahip olduğu arsanın eksarhane inşası için satın alınmasına izin verilmesi Eksarh Efendi tarafından istenmiş ve söz konusu arsanın civarında Hristiyan evleri ve Bulgar müesseseleri olması nedeniyle orada eksarhane inşası uygun bulunmuştur (BOA., DH.MKT., 1167/56).

Görüldüğü gibi eksarhane binasının nerede olacağına ilişkin uzun uğraşlar verilmiştir. Sonuç olarak eksarhane binası olan ve günümüzde de kullanılan köşkün 20 bin Lira’ya satın alındığı anlaşılmaktadır (BOA., YMTV., 303/8). Köşkün satın alındığı Maksudzade Sebuhan Efendi’nin Ermeni bir sarraf olduğu bilgisine ulaşılmaktadır (BOA., İ.DH., 719/50183; BEO., 3053/228942; DH.MKT., 1167/56). Konak Maksudzade Sebuhan Efendi tarafından Cevad Bey adlı bir kişi hayattayken satın alınmış ve daha sonra da eksarhın mülkiyetine geçmiştir (BOA., BEO., 3053/228942 ve DH.MKT., 1167/56). Eksarh I. Yosif’in (Görsel 3) eksarhane yapmak için 1907 yılında satın aldığı ve günümüzde Abide-i Hürriyet Caddesi No: 70’deki köşk, 19. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir (Görsel 4).

Eksarhlığın Şişli’ye taşınması semtin güvenlik sorunlarının göz önünde tutulmasını da gerektirmiştir. Beyoğlu Mutasarrıflığı’ndan yazılmış bir evrakta Bulgar Eksarhhanesi ile Kalem Dairesi’nin Şişli’ye nakledilmesi sebebiyle Bulgar milletinden durumları şüpheli kişilerin zamanlı zamansız kalem dairesi, mektep ve hastaneye gelip gittikleri ve bunların kontrolü için 34 polis memurunun yeterli gelmediği bildirilmiştir. Şişli ve Pangaltı semtlerinin büyüklüğü ve idaresinin önemi dikkate alındığında polis sayısının 50 kişiye çıkarılmasının gerektiği Şişli ve Pangaltı İnzibat Memurluğu’na bildirilmiştir (BOA., ZB., 391/99). Şişli ve Pangaltı’da Rum, Ermeni ve Levanten nüfusun yoğunluğu göz önünde tutulduğunda eksarhane binasının varlığına oluşabilecek bir tepki nedeniyle bu semtlerde asayişin sağlanması amacıyla polis sayısının artırılması amaçlanmış olmalıdır.

Görsel 3

Bulgar eksarhı Yosif'in fotoğrafı

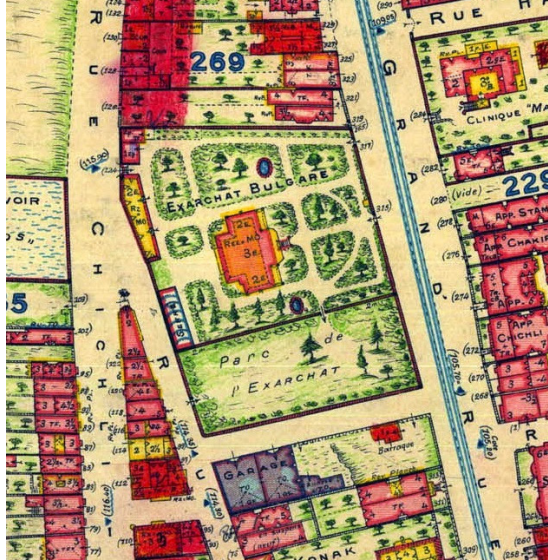
(İÜ., II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, 90627/0001)

24 Kanunuevvel 1323/6 Ocak 1908 tarihinde Beyoğlu Mutasarrıflığı'na yazılan bir başka belgede polis sayısının artırılması talebinin yerinde olduğunu gösteren bazı bilgiler yer alır. Buna göre Şişli'deki eksarhhaneye taşınma aşamasında bir protesto gösterisi planlanmıştır. Yunan Sefareti tercümanlarından bazı kişilerin teşvikiyle Beyoğlu'nda yaşayan Rumeli ahalisinden kimi Hıristiyan tüccarların Beyoğlu Mutasarrıflığı dairesinin karşısında bulunan Asmaaltı Kahvehanesi'nde toplanarak Bulgarlar tarafından Şişli'de inşası düşünülen Eksarhlık Dairesi'nin inşasına engel olmaya çalışacakları bildirilmiştir. Patrikhaneye başvuru yapan pek çok kişinin gösteri yapmalarına karar verildiği ve bu gösterinin sebebini oluşturmak için bir dilekçe hazırlandığı anlaşılmaktadır. Beyoğlu'nda Lüksemburg Gazinosu bitişiğindeki Tütüncü Yıkazaf'ın (?) dükkanına bırakılan ve birer ikişer başvuruda bulunan yüzü aşkın kişi tarafından imzalanan dilekçenin Pazar günü Patrikhane kilisesine ayin yapmak için giden bazı kişiler tarafından Patrikhane'ye verildiği ve söz konusu gösterinin bu dilekçenin takdim edilmesinden sonra yapılmasının kararlaştırıldığı, Fener Merkezi Polis Serkomiserliği'nden jurnalle bildirilmiştir (BOA., ZB., 391/147).

Şişli'deki Eksarhhane binasının satın alınmasının ardından 20 Nisan 1327/3 Mayıs 1911 tarihinde yapının bitişiğinde ve bahçe içinde dört odalı bir hanede sıbyan mektebi açılması planlanmıştır. Yapıda tamirat ve tadilat yapıldıktan sonra mektep olarak kullanılmasında sorun olmadığı dile getirilmiştir (BOA., ŞD., 78/22).

Diğer taraftan 19 Kanunuevvel 1323/1 Ocak 1908 tarihinde eksarhlığa ait olan limonluğun üzeri siyah muşamba ile örtülerek burasının mabed yapıldığı anlaşılmıştır. Noel’de sabaha karşı ayin yapıldığı sırada bu mabedin de açılışı yapılmıştır. Belgeyi kaleme alan Mehmed Faik b. Sadık’a göre Fener’de “mükemmel” kiliseleri olan (Sveti Stefan Kilisesi’nden söz edilmekte) Bulgar cemaatinin önde gelenleri ile çoğu cemaat üyesinin buraya geldiği görülmüştür. Şişli ve Pangaltı tarafında Rum ve Ermeni nüfusun yoğunluğu göz önünde tutulduğunda ve Rumların mabedin açılışından rahatsızlıklarını Patrikhane’ye bildirmelerinden dolayı çıkabilecek bir arbedede ne Şişli ne de Feriköy’deki Piyade Karakolları’ndaki görevli sayısının yeterli olmadığı dile getirilmiştir (BOA., Y.PRK.MYD., 26/80). Anlaşılabileceği gibi Bulgarların kilise açmalarının Rumların tepkilerine neden olabileceği düşünülmüştür. Öte yandan açılışı yapılan ve üstü siyah muşamba ile kapatılan limonluğun günümüzde eksarhhanenin ek yapısı olan ve mevcudiyetini koruyan Sveti İvan Rilski Kilisesi’nin nüvesini oluşturduğu düşünülmektedir.

Halen İstanbul’da yaşayan Bulgar cemaatinin elinde kalabilmiş birkaç gayrimenkulden biri olan Bulgar Eksarhhanesi yaklaşık 5000 metrekarelik oldukça iyi düzenlenmiş bir bahçe içinde üç katlı, 19. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş yarı kâgir bir konaktır. Eksarhane binası Sveti İvan Rilski Kilisesi ve üç ayrı kısımdan oluşan müstemilat bölümleriyle günümüzde Şişli’nin en çok göze çarpan tarihi yapılarından biridir (Kostandov 2018: 116).

Görsel 4

Pervititch Haritalarında Şişli Bulgar Eksarhhanesi

Evlogi Georgiyef Bulgar Hastanesi

20 Şaban 1313/5 Şubat 1896 tarihli bir belgede taşralı olup, para kazanmak amacıyla eşlerini ve çocuklarını memleketlerinde bırakarak bahçıvanlık, sütçülük, ekmekçilik, kürkçülük ve terzilik gibi işler yapmak için İstanbul'a gelen Bulgarlardan bazılarının hastalık sahibi olduğu dile getirilmiştir. Bu kişiler tedavi için gerekli paraya sahip olmadıklarından dükkanlarda, han köşelerinde, bostan kulübelerinde bakımdan yoksun kalmaktaydılar. Bu sebeplerle diğer patrikhaneler gibi Bulgar Eksarhhanesinin de bir hastanesinin olması ve bunun için izin alınarak Bulgarlara yararlı bir iş yapılması planlanmıştır. Bu amaçla Bulgar milletinden toplanan akçe ile Feriköy'de Hasköy Sokağı'nda bulunan 9 numaralı boş arsanın eksarh Yosif Efendi adına satın alınması düşünülmüştür. Bulgar milletinden Doğu Rumeli'nin Karlova Kasabası ahalisinden olan ve Romanya'da bulunan Evlogi Georgiyef Efendi tarafından hastanenin inşaat masrafının tümünün ödeneceği bildirilmiştir (BOA., ŞD., 2668/5).

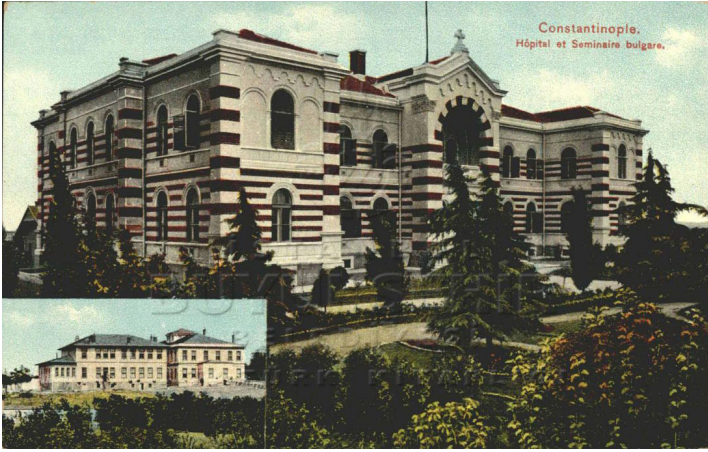
Görsel 5

1. Şişli'de kaim Bulgar Hastahanesine Kağıthane menâbi' sularından bir şube açılması için icra olunan keşfiyâtı mübeyyin haritadır. 2. Hamidiye Etfal Hastahane-i âlisi, 3. Balmumcu'daki depodan Beyoğlu cihetine su tevzi eden ana boru, 4. Şişli Tramvay Caddesi, 5. Tramvay ahırları, 6. Mezkur Bulgar Hastahanesine çeşme inşası takdirinde teşkili iktizâ eden güzergâh, 7. Şişli Süvari Karakolhanesi, 8. Şişli'deki Fransız Hastahanesi, 9. Kırmızı hutut mevcud boruları irâe eder, Mavi hutut Bulgar Hastahanesi'ne temdid edilmek iktizâ eden boruyu irâe eder, 10. Bulgar Hastahanesi, 11. Hastahanenin Bahçesi (BOA., HRT.h., Dosya no: 870).

Belgelere göre hastane inşa edilecek alan 18 dönümden ibarettir. Hastane binası inşa edildikten sonra arsanın geri kalanı bahçe ve yol olmak üzere kullanılacaktır. Hastane yapılacak alanın civarında, 70 metre mesafede, Zehirzade Ahmet Bey'in binasından başka bina bulunmamaktadır. Dolayısıyla hastanenin yapılacağı alanın boş arazi halinde olduğu ve yapılacak binanın çizilen projeye uygun yapılacağı ve orada hastane inşasında bir zarar görülmediği ifade edilmiştir (BOA., ŞD., 2668/5. Ayrıca hastanenin ferman sureti için bkz. BOA., HR.HMŞ.İŞO., 29/13). Belgede hastaneye ait bir çizimin (resmin) bulunduğu belirtilmişse de dosya içinde sözü edilen çizime rastlanmamıştır. Diğer taraftan hastaneye Kağıthane suyundan bir hat çekilmesi için yapılan 1923 tarihli bir planda hastane civarında Şişli Süvari Karakolhanesi, Şişli Tramvay Ahırları, Fransız Hastanesi ve Şişli Etfal Hastanesi'nin varlığı dikkat çeker (Görsel 5).

Bugün Şişli, Darülaceze Caddesi'nde yer alan Bulgar Hastanesi'nin yapımına Evlogi Georgiyef'in maddi desteği ile 1897 yılında başlanmış ve hastane Sultan II. Abdülhamid'in fermanıyla 1902 yılında faaliyete geçmiştir (Görsel 6). Evgenia Mars hastanenin arkasında hastanenin müdürü için özellikle inşa edilen daha küçük bir bina olduğunu ifade eder. Hastane büyükçe, modern biçimde planlanmış iki katlı bir yapıdır. İnşası ve bakımı için bütün mali desteği büyük Bulgar hayırseveri, müteveffa Evlogi Georgiyef sağlamıştır (2019: 50). Hakkı Göktürk de Şişli Bulgar Hastanesi'nin İstanbul'un en eski özel hastanesi olduğundan söz ederek, yaptığı bağışlar sebebiyle hastanenin kurucularından en önemlisi olan Evlogi Georgiyef'in hatırlandığını kaydeder (Göktürk 1963: 3103). Hastane bundan dolayı onun adını taşımaktadır. Elli yataklı hastanenin küçük bir kilisesi bulunmaktaydı (Mars 2019: 50). Şapel olarak da ifade edilen bu küçük kilisenin adı Sveti Panteleymon'dur (Kostandov 2018: 315). 5 Haziran 1320/18 Haziran 1904 tarihli bir belgede 50 yataklı bu hastanenin inşa edildiği bilgisi verilirken, İstanbul'da bulunan diğer hastanelerin sahip oldukları hukuk ve imtiyazın Bulgar Hastanesi'ne de verilmesinin rica edildiği görülmektedir (BOA., HR.İD., 2068/43). Buna rağmen yapının Bulgar Eksarhhanesi ile bağlantısı olmadığından diğer hastaneler gibi aynı statüde tutulması uygun bulunmamıştır (BOA., DH.MKT., 892/42).

Hastane II. Beyazid vakıflarına ait olduğu gerekçesiyle 1988 yılında boşaltılmış, 1990 yılında İhlas Holding'e kiralanmıştır. 1991 yılında "Türkiye Hastanesi" adıyla açılışı yapılmıştır (Mars 2019: 49).

Görsel 6

Şişli Evlogi Georgiyef Bulgar Hastanesi. Kartpostalın sol alt köşesindeki fotoğraf Şişli Bulgar Ruhban Mektebidir (İBB. Atatürk Kitaplığı, Krt_0420)

Şişli Ruhban Mektebi

Şişli Ruhban Mektebi için ilk seçilen alan Feriköy'de Gürcü Katolik Kilisesi'nin bitişiğindeki arsaydı. Ancak bu konu hakkında Bulgarlar ve Gürcüler arasında anlaşmazlık ortaya çıkmış ve 1894 yılını izleyen üç yıl boyunca bu anlaşmazlık sürmüştür. 17 Mart 1897 yılına gelindiğinde, Bulgar Mektebi için Feriköy'deki arsadan vazgeçildiği ve buna karşılık arsa arayışlarının Şişli semtinde sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Aramalar olumlu sonuç vermiş ve Hasköy Caddesi'nde inşa edilen Bulgar Hastanesi'nin yakınında, satın alınacak bir arsaya okul yapısının inşa edilmesi için izin istenmiştir (Şenyurt 2018: 285).

Evgenia Mars'a göre Şişli Ruhban Mektebi geniş bir park içinde inşa edilen eski bir Türk konağı olarak Bulgar hükümeti tarafından satın alınmıştır (Görsel 7). Derslikler üst kattaydı, alt katta ise yatak odaları, yemekhane, mutfak yer alıyordu. Evgenia Mars mektebin kütüphanesine ve yapının etrafında yer alan büyük ve iyi düzenlenmiş, içinde serası olan bahçeye dikkat çekmiştir (Mars 2019: 52).

23 Temmuz 1317/5 Ağustos 1901 tarihindeki bir evrakta yapıya eklemeler yapılmasına ilişkin girişimde bulunulduğu tespit edilmektedir. Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Bey tarafından yazılmış bu evrakta Şişli'de İzzet Paşa Çiftliği civarında Bulgar Mektebi'ne iki dersane inşa ve ilave etmek üzere alınan izinle hafriyata başlandığı ifade edilmiştir (BOA., Y.PRK.ZB., 28/94). 20 Temmuz 1320/2 Ağustos 1904 tarihinde Şişli'de bulunan Bulgar

Mektebi'nde geceleri kalınan alan yeterli gelmediği için öğrencilerin yarısını alacak ve kış mevsiminde de içinde teneffüs zamanlarını geçirebilecekleri bir mekânın mektep bahçesine inşası tasarlanmıştır. Üç oda bir salondan oluşacak bu yapının inşasına izin verilmesi hakkında Bulgar Eksarhlığı'nın talebi olmuştur. Söz konusu ilavelerin yapılmasında sorun görülmediği anlaşılmaktadır (BOA., DH.MKT., 875/48). Konuya ilişkin bir başka belge inşaatın oldukça kapsamlı tutulduğunu düşündürür. Şişli'de bulunan Bulgar Mektebi'nin 11 öğretmen, 121 öğrenciden ibaret olan mevcudunun mektebe sığamaması nedeniyle mektebin sağ tarafındaki çıkması kaldırılarak salon ve mutfak mahalline de yemek salonu yapılmıştır. Üst kata müdür ve hocalara ait üç oda ile merdivenin bahçeye alınarak taştan inşa edilmesi de gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte mektebin inşası için herhangi bir başvuru yapmadan inşaatla başlanmış olması hoş karşılanmamıştır. Yapılan işin basit bir inşa işi olduğu ileri sürülse de sultan iradesi olmadan inşa izninin verilmesinin uygun olmadığı ve inşaatın tatil edilmesi gerektiği buna sebebiyet verenlerin de sorumlu tutulacakları Maarif Nezareti Mekâtib-i İbtidâiye ve Ecnebiye Müfettişliği tarafından bildirilmiştir. İnşaatın ruhsatsız gerçekleşmesi dışında mektep bahçesine gayet büyük bir mahzen yapıldığı da ifade edilmiştir (BOA., MF.MKT., 801/33).

Görsel 7

Şişli Ruhban Mektebi (Kostandov 2018: 108)

Fener'deki Eski Kilise, Eski Okul Binası ve Metoh (Kâgir/Kevgir)

Bogoridi ile Hacı Stefan'ın yaptığı görüşmeler sonucunda Fener'de Stefan Bogoridi'nin ahırlarının bulunduğu alanda biri büyük, diğeri küçük iki kilisenin ve bir Metoh binasının inşasına karar kılınmıştır (Görsel 8). 17 Ağustos 1849 yılında yapılan ikinci toplantıda Hacı Stefan yapılacak Bulgar Kilisesi'nin planlarını getirerek bunları cemaat ile paylaşmış ve proje kabul edilmiştir. 9 Ekim 1849 tarihinde kilisenin açılışı yapılmış ve 49 yıl boyunca kullanılmıştır. Fener'deki eski kilise gelişigüzel taşlarla kaplı sıradan bir ambardır (Görsel 9). Efrem Karanov yapının bakımsız olduğuna değinerek, etrafına sandalyeler konan giriş kapısının ardında küçük bir çitle kadınlar kısmının ayrıldığından söz eder. Ayrıca kilise duvarlarında tasvir bulunmamaktadır ve birkaç ikona dışında sunak küçük bir mekândır (Karanov 2011: 22-23). Bu kilisenin ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması nedeniyle yeni bir kilise binası yapılması düşünülmüştür. Burada detaylarına girilmeyecek olan ve bu kilisenin yerine inşa edilen “demir kilise” olarak anılan Sveti Stefan Kilisesi'nin yapımı ise 14 Haziran 1896 tarihinde bitirilmiştir (Görsel 10-11) (Dadyan 2019: 26.33). Bulgar cemaatinin 1858 yılında Osmanlı Hükümeti'nden aldığı izinle, 1889 yılında bir Osmanlı Ermenisi olan Mimar Hovsep Aznavur'a kilisenin mimari planlarının hazırlanması işi, finansmanı sağlayan Bulgar hükümeti tarafından verilmiştir (Ataköy 2009: 17).

Görsel 8

Fener'deki Kevgir (Kâgir) ya da Metoh binası (Veliçkov 2017: 70)

Görsel 9

Fener'deki eski ahşap Bulgar Kilisesi (Veliçkov 2017: 69)

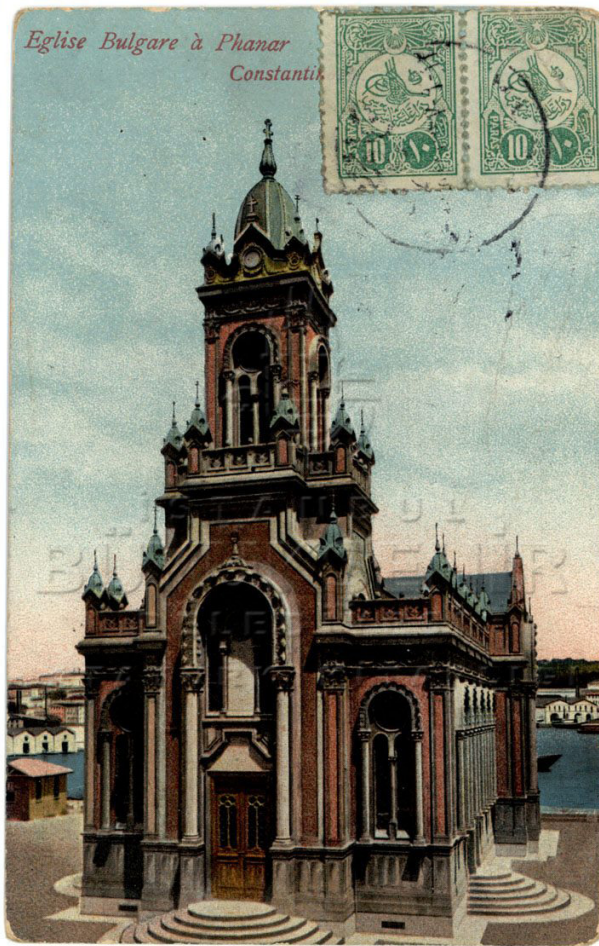

Görsel 10

Sveti Stefan Bulgar Kilisesi (İÜ., II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, Fot.: 90479-0027)

Diğer taraftan İstanbul'daki Bulgar Mektebi 1857 yılında Kevgir'in birinci katında açılmıştır. Osmanlı belgelerinde Papaz Evi olarak geçen Kevgir'in (Metoh) inşasındaki başlıca amaç, İstanbul üzerinden kutsal topraklara giden Bulgar hacıların konaklayabilmelerine imkân sağlamak, ayrıca bir kültür kurumu oluşturmaktır (Veliçkov 2017: 25). Bulgarca kaynaklarda

Kevgir (Kâgir) olarak da geçen Metoh'un yapımına 1849 yılında Stefan Bogoridi'nin İstanbul Bulgar cemaatinin ihtiyaçları için bağısladığı Haliç kıyısındaki iki katlı yalısının bulunduğu parselin batı ucunda başlanmıştır. Stefan Bogoridi Fener'deki evini "papaz evi" yapmak amacıyla parasız pulsuz teberru ettiğini belirtmiştir (Koyuncu, 1998: 62). Batı cephesi Haliç surlarına yaslanan, ön tarafı da körfeze bakan bu kabaca dikdörtgen planlı, taş örgülü, döşemeleri ahşap yapı, İstanbul Bulgar esnafının desteği ile tamamlanmış ve 23 Nisan 1850 tarihinde hizmete açılmıştır. Metoh binası kalfa Hacı Stefan'ın hazırladığı ilk plana göre yapılmıştır. Bina üç katlıdır. Binanın 25 odası ve 40 metrelik büyük bir salonu vardır (Çiçekliyurt 2020: 12).

Görsel 11

Sveti Stefan Bulgar Kilisesi'ne ilişkin bir kartpostal (İBB. Atatürk Kitaplığı, Krt_004619)

Tarlabaşı'ndan Ağa Çeşmesi Sokağı'na Bulgar Mektebi

1897 yılında Tarlabaşı'nda bir evde açılan Bulgar Okulu 1907 yılında Galatasaray'a, Başağa Çeşmesi Sokak No: 5 adresinde bir binaya taşınmıştır. Galatasaray'a taşınan Bulgar Okulu, yanındaki Fransız Saint Michel ve az aşağıda Rum Zapyon okulları ile birlikte dar ve kısa bir sokakta yer almaktaydı (Brizitsov 2021: 48). Bulgar Okulu yapılmak üzere 1896 yılında satın alınan bina, klasik tarzdaki iç düzenlemesi, ahşap merdivenleri, ahşap döşemeleri, oymalı mermer şömineleri ve Osmanlı döneminin devlet dairelerini andıran mimari stili ile etrafındaki binalardan çok daha eskiydi. Ağa Çeşme Sokağı'nın okulu geçtikten sonra aşağıya doğru eğimli olduğu dikkate alınırca, dört katlı okul binası alttan geçen Turnacıbaşı Caddesi'ndeki binalara nazaran, yarı yarıya daha yüksek bir düzlemdeydi. Bulgar Okulu'nun ön cephesinin, sokağın doğrultusuna göre 90 derece sola dönük olmasının nedeni, üst katlardan Boğaz girişinin güzelliğini seyredebilmek amacını taşımaktaydı. Yapı dört katlı, kâgir ve bahçeliydi. 1897 yılında eğitim ve öğretime başlayan okul, 1932 yılına kadar yalnız ortaokul bölümü olarak kullanıldı. Yapı 1993 yılında Beyoğlu Belediyesi tarafından yıktırıldı ve arsası otoparka dönüştürüldü (Kostandov 2018: 114, 231-232). Hristo Brizitsov Bulgar Okulu'nun zamanında bir Yahudi evi olduğundan söz ederek, sokaktan ulaşılan antreye 100 kişinin sığabileceğine dikkat çekmiştir (Brizitsov 2021: 49).

Şişli Feriköy Bulgar Ortodoks Mezarlığı ve Sveti Dimitar Kilisesi

Günümüzde İstanbul'da Bulgarlara ait üç kilise bulunmaktadır. Bunlar Şişli'deki eksarhhanenin bitişiğinde olan Sveti İvan Rilski Kilisesi, Balat'taki "Demir Kilise" olarak bilinen Sveti Stefan Kilisesi diğeri ise Feriköy Mezarlığı'nda yer alan Sveti Dimitar Kilisesi'dir. Bu bölümde arşiv belgelerinin ışığında değerlendirilecek olan Feriköy Bulgar Ortodoks Mezarlığı ve Sveti Dimitar Kilisesi 1919 yılında Kesriye'nin Zagoriçani köyünden Dimitar Spirov adlı bir cemaat üyesinin şahsi imkânlarıyla gerçekleştirilmiştir. Kilise, Zagoriçani köyünde Yunan çeteciler tarafından katledilen 64 Bulgar köylüsünün anısına, Feriköy Bulgar mezarlığı içinde inşa edilmiştir.

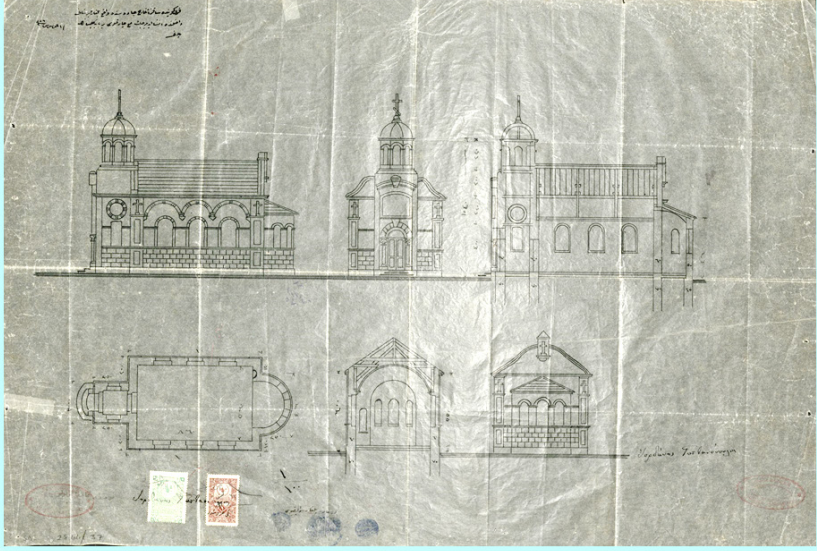
Kilisenin Zagoriçani köyünde ölenlerin anısına yapıldığı 25 Mart 1903 tarihindeki Zagoriçani hadisesi (25 Mart 1903) ise eşkıyalar tarafından köyün yakılması ve insanların öldürülmesiyle ilişkilidir. Bu türlü hadiseler genel olarak Kesriye Kazası dâhilinde bir araya toplanmış olan çete mensuplarının yapılan baskın ve cinayetlerden oluşmaktaysa da Zagoriçani isimli yalnızca Bulgar ahaliden oluşan ve yaklaşık olarak 600 hanenin bulunduğu köyde

girişilen katliam, diğerlerine nazaran oldukça farklı ve daha kapsamlıdır. Bu olayda büyük bir köyde sakin olan halkın tamamı yok edilmek istenmiştir. 25 Mart 1903 yılında meydana gelen bu olayda ahalisi Bulgarlardan oluşan Zagoriçani Köyü'ne, 116 kişilik bir Rum çetesi saldırarak evleri yakmış ve çok sayıda insanın ölümüne sebep olmuştur. Zagoriçani'nin yerleşik Bulgar ahalisi için beklenmedik bir olay olarak değerlendirilen bu saldırı sonucu köy ahalisi feci bir katliama maruz bırakılmıştır. Bu katliamın Osmanlı askerleri tarafından haber alınmasıyla birlikte yakınlarda bulunan iki müfreze olay yerine acilen müdahale etmiştir (Yazıcıoğlu 2015: 83-85).

Şura-yı Devlet fonu içinde Dosya no: 2844, Gömlek no: 37'de yer alan 75 parçalık belge dosyası içinde yapılan taramalar söz konusu hadise ile ilişkili olarak Feriköy'de bir kilise inşa edilmesi ve Bulgar Mezarlığı'nın oluşturulmaya çalışılmasına çeşitli itirazların olduğunu göstermektedir. 17 Temmuz 1336/17 Temmuz 1920 tarihinde Galata'da Mehmed Ali Paşa Hanı 46 numaralı odada kalan İngiliz tebaasından Tomson ile Jak Deleon'un yazdığı ve Beyoğlu Noterliği'nden çekilen "protestoname"de Feriköy'de Sakızağacı Caddesi'nde padişah emri ile Bulgar kabristanı yapılmasına ve duvarlarla çevrilmesine izin verilmiş alanın kabristan olarak kullanıldığı ve bir kilise inşa edilmesinin planlandığı ifade edilmiştir. Kilise inşası için Bulgar Eksarhlığı tarafından Adliye ve Mezahip Nezareti'ne başvuruda bulunulduğu ve Eksarhlığın "tecavüzüne" uğrayan arazinin kendilerine ait olduğu Tomson ve Jak Deleon tarafından ifade edilmiştir. Şikâyetle bulunan Tomson ve Jak Deleon, İttihat ve Terakki hükümeti tarafından verilen ve Bulgarları destekleyen bu kararlar bireylerin hukukunun feda edildiği düşüncesindedirler. Kabristan'ın kaldırılarak arazinin eski haline döndürülmesi mümkünken bir de üzerine kilise inşa edilmesine izin verildiği konusunda serzenişte bulunmuşlardır. "Tecavüze uğradığını" ifade ettikleri arsa ile bitişiğindeki 60.000 zira olan diğer arsa için toplamda 100.000 Lira'ya yakın zararları oluşmuş ve Tomson ve Jak Deleon bu konu hakkında ihtarname çekmiştir. Tomson ve Deleon zarar ve ziyanlarının tazmin edilmesini istemiştir (ŞD., 2844/37).

11 Ağustos 1336/11 Ağustos 1920 tarihinde Feriköy Muavinliği adına yazılan bir evrakta, kilisenin inşa edileceği alanın yakınında beş adet Bulgar hanesinin mevcut olduğuna ve yapılacak kilisenin İslam Mahallesi bitişiğinde yer aldığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca kilisenin yapılacağı yerin civarında Bulgar bulunmadığı vurgulanarak Bulgarların burada kilise yaptırması uygun görülmemiştir. Diğer taraftan mezarlığın da üç yıl önce yapıldığı bilgisi verilmiştir. Arşiv belgeleri 1917 yılında kabristanın yapıldığı bilgisini vermelerine rağmen günümüzde Şişli Feriköy semtinin Yayla Meydanı

mevkiinde bulunan ve 5500 metrekarelik alanı kaplayan mezarlığın 1912 yılında eksarh I. Yosif tarafından satın alındığı ve kendi adına tescil edildiği de belirtilmektedir. Ayrıca 26 Mayıs 1337/26 Mayıs 1921 tarihli Bulgar Serpiskoposu'nun yazdığı evrakta yaklaşık 10 yıldan beri buranın kabristan olarak kullanıldığı ifade edilmiştir (ŞD., 2844/37).

Görsel 12

Feriköy Bulgar Kilisesi'nin plan, iki görünüş ve iki kesitini içeren pafta
(BOA., ŞD., 2844/37).

22 Kanunusani 1337/22 Ocak 1921 tarihinde Bulgar Serpiskoposu'nun verdiği cevapta Jak Deleon'un açtığı davanın 10 yıl önce olduğu ve Deleon'un iddiasının reddedildiği bildirilmiştir. O zamandan itibaren pek çok kişi kabristana defnedilmiş ve yüzlerce mezar açılmıştır. Bu kez bir kilise inşası gündeme gelince Deleon'un bunu fırsat bilerek mabedin inşasına engel olmak için protesto çektiği ve kabristana defnedilen pek çok ölünün de yerinden çıkarılması isteğinin kanuna aykırı olduğu Bulgar Serpiskoposu tarafından dile getirilmiştir (BOA., ŞD., 2844/37).

29 Kanunusani 1337/29 Ocak 1921 tarihinde Jak Deleon ile İngiliz tebaasından Tomson'un iddialarının doğru olmadığı bu arsanın ilk sahibinin sened-i hakani ile Sarraf Toma olduğu ve onun varislerinden eksarh Yosif Efendi adına tapusunun alındığı ayrıca kabristan yapılmak üzere 4 Muharrem 1330/25 Aralık 1911 yılında padişahın izninin bulunduğu ifade edilmiştir. O sırada Jak Bey tarafından Beyoğlu Meclis İdaresi'ne yapılan başvuru üzerine gerçekleşen tahkikat sonucunda arsanın eksarh Yosif Efendi'ye

aidiyeti ortaya çıkmış ve iddianın reddedilmesine karar verilmiştir. Jak Bey'in Beyoğlu Bidayet Mahkemesi'nde açtığı davanın da yine kendisi tarafından takibi yapılmadığından ayrıca kabristana gömülen birkaç yüz ölünün çıkarılarak oranın eski haline getirilmesinin mümkün olmadığı ve bunun kilisenin inşasına da tesir edemeyeceği ifade edilmiştir. 28 Haziran 1328/11 Temmuz 1912 tarihine ait bir evraktan Jak Bey'in müdahalesinin men edilerek, Feriköy Sakızağacı Caddesi Ortaçeşme Sokak'ta satın alınan sırf mülk arsının Bulgar Kabristanı yapılmasına izin verildiği anlaşılmaktadır (BOA., ŞD., 2844/37).

Diğer taraftan kilisenin inşa edileceği alan hakkında bazı sorgulamaların yapıldığı görülmektedir. Buna göre kabristan mahalli ne cins arazidir? Kaç ziradır? İnşası istenen kilise gösterilen boyutlarda kâgir ya da ahşap olarak mı yapılacaktır? Kaç kapı ve pencereyi içerecektir. Müştemilatı olacaksa nerede ve ne boyutta olacaktır? Gelir getirmesi için mi yapılacaktır? Çan kulesinin boyutu ne olacaktır? ve bunların inşalarında mahzur var mıdır gibi yönetimin dikkatini çeken çeşitli soruların cevaplanması istenmiştir. Belgelere göre kilise 9178 zira genişliğindeki kabristan içine çevresi 112 metre, yüksekliği 9, boyu 12.5 ve genişliği 7 metre boyutlarında, çan kulesi de 10.40 metre yüksekliğinde olmak üzere kâgir olarak inşa edilecektir. Yapının hem boyutlarının hem de çevrede yaşayan kişiler için bir mahzur oluşturmadığı tespit edilmiştir. Konuya ilişkin topluca bilgilerin bulunduğu arşiv belgelerine ilişkin dosyada evraklar arasında yapının boyutlarına bağlı olarak farklılıklar olduğu dikkat çekmektedir. Buna göre diğer belgede yapının 15 metre uzunluk, 7 metre genişlik ve 6 metre yükseklikte ve çan kulesi ile birlikte inşa edileceği bildirilmiştir. 8 Temmuz 1336/8 Temmuz 1920 tarihinde kilisenin cephe ve plan çizimleri ile çan kulesinin plan ve görünüşü talep edilmiştir (BOA., ŞD., 2844/37).

1 Teşrin-i evvel 1337/1 Ekim 1921 tarihinde Feriköy'deki kabristan içine yapılmak istenen kilisenin neden gerekli olduğu hakkında bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamaya göre Bulgar cemaatinin Fener'de sadece bir kilisesi vardır ve İstanbul'un çeşitli ve uzak mahallerinde dağınık biçimde ikamet etmekte olan Bulgar halkından birinin vefatı durumunda cenazesinin önce Fener'de söz konusu kiliseye götürülüp dini tören yapıldıktan sonra Feriköy'deki kabristana nakledilmesi özellikle kış mevsiminde çok büyük sorunlara sebep olmaktadır. Bu durumda da kabristan içinde ufak bir kilise inşa edilip cenazelerin ruhani ayinlerinin o kilise içinde icra edilerek hemen kabristana defnedilmesinin Bulgar cemaati için kolaylık sağlayacağı aşikârdır. Söz konusu kilisenin inşasına engel yaratabilecek hiçbir sorun olmadığı bu sebeple sultanın izninin alınacağı konusunda ümit beslendiği

ifade edilmektedir. Bu ifadelerden kilisenin inşa edildiği ve kısmen de tamamlandığı anlaşılmaktadır. Ancak tamamen bitmeyen bu binanın kalfaya emir verilerek inşaatının tatil edildiği beyan edilmiştir (BOA., ŞD., 2844/37).

8 Teşrin-i evvel 1337/8 Ekim 1921 tarihli bir belgede Feriköy Bulgar Kabristanı içindeki Bulgar Kilisesi ile Hasköy’de Musevi Sinagogu dâhilindeki iki katlı yapı ruhsatsız inşa edilmeleri sebebiyle men edildiklerinden bayrak çekilen ve çeşitli direnişler gerçekleştirilen mekânlar olarak anılmıştır. Feriköy’deki kilisenin inşasının durdurulması nedeniyle Bulgar Serpiskoposluğu başvuruda bulunmuş, tahkikat yapılmış ve inşaları izne bağlı olan bu yapıların izinsiz yapılmasına izin veren memurların azledileceği ifade edilmiştir. Bulgar kabristanı içinde inşası tatil edilen kilise hakkında Bulgar Piskoposluğu bu kiliseye şiddetle ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir (BOA., ŞD., 2844/37).

Görsel 13

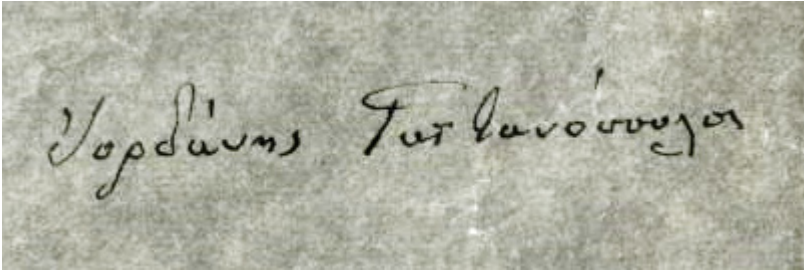
Feriköy Bulgar Kilisesi giriş cephesi (URL-1)

Kilisenin inşaatının ilerlemesine rağmen 7 Teşrin-i sani 1337/7 Kasım 1921 tarihinde eksarh Yosif Efendi’nin varisleri tarafından söz konusu kabristanın Bulgar cemaati adına satış işlemleri yapılmadıkça kilisenin inşasına devam etmenin uygun olmadığına karar verilmiştir (BOA., ŞD., 2844/37).

4 Muharrem 1330/25 Aralık 1911 tarihinde Sultan Mehmed Reşad’ın

verdiği bir irade-i seniyye ile Feriköy'de Sakızağacı Caddesi Ortaçeşme Sokağı'ndaki arsanın Bulgar cemaati için kabristan yapılmasına izin verildiği yinelenmiştir. Kilisenin yapımı ise bazı aksamalara rağmen tamamlanmıştır ve günümüzde Feriköy Bulgar Mezarlığı içinde yer almaktadır. Georgi P. Kostandov inşaatın iki yıl sürdüğünden söz ederek, Sveti Dimitar Kilisesi'nin eski Bulgar tarzındaki ikonalarının ve fresklerinin Zagoriçeli Pando Stefanov adlı bir ressam tarafından çizildiğinden söz eder (Kostandov 2018: 116-118).

Arşiv belgelerinde yer alan çizimde (Görsel 12) dikdörtgen planlı yapının kısa kenarında yer alan giriş cephesinden kareye yakın bir mekânın dışarı taşırılmasıyla oluşturulan bir giriş holü bulunmaktadır. Giriş kapısına eğrisel düzenlenmiş birkaç basamakla ulaşılır. Giriş holünün üstü yüksek kasnağa oturan bir kubbe ile belirlenmiştir. Kilisenin giriş cephesinin projeden farklı olarak bazı değişikliklerle uygulandığı söylenebilir (Görsel 13). Öte taraftan dikdörtgen planın diğer kısa kenarında yer alan ve daha alçak kotta tutulan yarı daire absit kısmı da cephede dışarıdan okunabilen bir mekândır. Absitte üç kemerli pencere ile uzun kenarlarda üçer kemerli pencere ve giriş holünde de karşılıklı iki pencere açılmıştır. Girişin üst örtüsü haricinde yapı ahşap malzeme ile üretilen beşik çatı ile kapatılmıştır. Tasarımı yapan kişinin imzası yapının plan, cephe, kesit çizimlerinin yer aldığı paftanın sağ alt köşesinde “Jogduvas Purlavovuya” (?) olarak okunabilmektedir (Görsel 14). Aynı imzanın paftanın sol köşesinde yer alan iki pulun üstünde de yer aldığı görülmektedir (BOA., ŞD., 2844/37).

Görsel 14

Feriköy Bulgar Kilisesi'nin tasarımını yapan mimarın adı ve soyadı paftanın sağ alt köşesinde ve sol alt köşesinde pulların üstünde yer almaktadır (BOA., ŞD., 2844/37).

Bulgar St. Dimitar Kilisesi'nde 2010 yılında restorasyon yapılmıştır. İnternette ulaşılan Bulgarca yayınlanan bir habere göre Bulgar kültürel ve tarihi mirasının değerli bir anıtı olan ilginç ve eşsiz bir Ortodoks kilisesi olarak ifade edilen St. Dimitar ile mezarlığın uzun yıllar bakımsız kaldığı ifade edilmiştir (URL-2).

SONUÇ

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasıyla başlayan Bulgar göçünün 19. yüzyılda en hızlı dönemini yaşadığı görülmektedir. Bulgarlara ait olan cemaat yapılarının ağırlıklı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edildikleri tespit edilmiştir. Rum ve Ermenilere göre kente daha geç yerleşmeye ve yapı inşa etmeye başlayan Bulgar cemaatinin önce Fener ve daha sonra Şişli olmak üzere iki semtte etkili inşa faaliyetlerine giriştiği görülmektedir. Bulgarların Şişli semtine görece daha geç yerleşmiş olmaları yönetimde kiliseden okula kadar cemaat yapılarının inşasının diğer gayrimüslimlerin tepkisiyle karşılaşacağı korkusunu yaratmıştır. Fener'de Rumların Şişli'de ise hem Rumların hem de Ermenilerin yaşıyor olmaları ve Bulgarlara göre hem eskiden beri yerleşik hem de daha kalabalık nüfusa sahip olmaları çeşitli arbedelerin yaşanma tehlikesini de beraberinde getirmiş ve söz konusu semtlerde güvenlik önlemlerinin alınmasını gerektirmiştir. Bulgarların eksarhlıklarını kurarak Rum Patrikhanesi'nin yönetiminden ve kilisesinden ayrılmaları da Rum cemaatinin tepkisini Bulgar yapılarının inşasına çeken bir durum yaratmıştır. Eksarhane binasının 1907 yılında Şişli'ye taşınmasından önce Şişli'de arsa arayışlarının oldukça fazla olduğu Bulgar Hastanesi ve Ruhban Okulu'nun da Şişli'de inşasına başlandığı görülür. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonlarında Bulgar cemaati için Şişli yerleşilmesi hedeflenen bir semttir ve daha önce Ortaköy'de de olduğu gibi Şişli de eksarhhanenin bulunması sebebiyle Bulgar kolonisinin merkezi haline gelmiştir.

Bulgar eksarhhanelerinin gerek Ortaköy gerekse Şişli'deki yapıları dikkate alındığında eski konaklar oldukları görülür. Şişli Ruhban Mektebi'nin de eski bir Türk konağında faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır. Önce Tarlabası'nda ve sonrasında Beyoğlu Ağa Çeşme Sokağı'nda faaliyete geçen Bulgar Okulu'nda da eğitim eski yapılarda sürmüştür. Bu açıardan değerlendirildiğinde Bulgarlar yeni bina inşa etmek yerine gerek maddi gerekse seçilen bölgelerde yapı inşa edecek boş arsa bulamamaları nedeniyle yapı stoğundan yararlanmışlardır. Diğer taraftan, Sveti Dimitar Kilisesi, Sveti İvan Rilski Kilisesi ve Şişli Ruhban Mektebi'ne yapılan ek yapılar için ruhsat alınmadan işe başlandığı tespit edilmiştir.

Feriköy'deki Sveti Dimitar mezarlık kilisesinin yapımı geç tarihlere dayanmakla birlikte uzun arsa arayışları ve Sakızağacı Caddesi'ndeki arsanın üzerinde izin alınmadan kilise inşasının gerçekleşmesi oldukça kalabalık belge grubunun oluşmasına ve konuya çözüm getirilmesi için yazışmalara

sebebiyet vermiştir. Arsanın kilise ve kabristan yapılmasıyla ilgili olarak bazı kişiler tarafından şikâyetle bulunmuş ve dava açılmıştır. Bulgarların cemaat yapılarının inşa edileceği yerlerde Müslüman hanesinin olup olmadığının kontrol edildiği ve yapıların etrafa zararı olmadığına dair karar verildikten sonra inşaatlara izin verilmesi gerektiği sıklıkla tekrar edilmiştir. Ancak Bulgarlara ait yapılar bu kez de Hıristiyanların yoğun yaşadığı Şişli semtinde Hıristiyanların birbirleriyle olan siyasi ve dini konulardaki anlaşmazlıklarının sorun yaratabileceğini göstermiştir.

KAYNAKLAR

A. Başkanlık Osmanlı Arşiv (BOA.) Belgeleri

Bâb-1 âli Evrak Odası (BEO.), 3053/228942

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1167/56, 892/42, 875/48

Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri (HR.HMŞ.İŞO.), 29/13

Hariciye Nezaret İdare (HR.İD.), 2068/43

Haritalar (HRT.h.), Dosya no: 870

İrade Dahiliye (İ.DH.), 719/50183

İrade Hariciye (İ.HR.), 256/15242

İrade Bulgaristan [İ.MTZ (04)], Dosya no: 5, Gömlek no: 115

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), 801/33

Şurayı Devlet (ŞD.), 78/22, 2844/37, 2668/5

Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (YA.HUS.), 305/51, 511/117

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (YMTV.), 303/8

Yıldız Perakende Evrakı Yâveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD.), 26/80

Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Belgeleri (Y.PRK.ZB.), 28/94, 38/3

Zaptiye Nezareti Evrakı (ZB.) 391/99, 391/147

B. Araştırma ve İnceleme Eserler

Ataköy, Hakan (2009). “Demir Kilise (Sveti Stefan Bulgar Kilisesi) Balat/İstanbul”, Beton Prefabrikasyon, S. 92, s. 16-20.

Brizitsov, Hristo (2016). *İstanbul'dan Mektuplar: Bulgar Gazetecinin Gözüyle 1932'de Şehir*, İstanbul: Kitapyayinevi.

Brizitsov, Hristo (2021). *Bir Çocuğun İstanbul Hatıraları 1901-1913*, Çev.: Hüseyin Mevsim, İstanbul: Kitapyayinevi.

Çiçekliyurt, Gökhan, (2020). İstanbul'da Bağımsız Bir Bulgar Kilisesinin Kurulma Aşaması ve Sveti Stefan Kilisesi, Y. L. Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dadyan, Saro (2019). *Sergüzeşt-i İstanbul*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Göktürk, Hakkı (1963). “Bulgar Hastanesi”, *İstanbul Ansiklopedisi 6. C.*, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, s. 3103.

Güllü, Ramazan Erhan (2018). “Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17 S. 1, s. 351-361.

Hacısalihoglu, Neriman Ersoy (2020). “Sultan Mehmed Reşad Döneminde İstanbul'daki Bulgar Cemaati: Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* (71), s. 407-428.

Karanov, Efrem (2011). “60 Yıl Önce İstanbul'daki Bulgar Kilisesi”, *Bulgar Gözüyle İstanbul: Karanov-Macarov-Naçov*, TTK., s. 9-59.

Kostandov, Georgi P. (2018). *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul*, İstanbul: Kronik Kitap.

Koyuncu, Aşkın (1998). Bulgar Eksarhlığı, Y. L. Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mars, Evgenia (2019). *Abdülhamid İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah*, Çev.: Hüseyin Mevsim İstanbul: Kitapyayinevi.

Şentürk, M. Hüdai (1992). *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara: TTK Basımevi.

Şenyurt, Oya (2018). “19. Yüzyıl Sonlarında Feriköy'de Bulgar Rahipler ve Gürcü Rahibeler Arasında Bilinmeyen Bir Arsa Anlaşmazlığı”, *Akademik*

İncelemeler Dergisi, C. 13, S. 1, s. 263-290.

Van Millingen, Julius R. (2018). *Osmanlıdan İnsan Manzaraları*, İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Veliçkov, Konstantin (2017). *İstanbul'dan Hatıralar 1870-1890*, Çev.: Hüseyin Mevsim, İstanbul: Kitapyayınevi.

Yazıcıoğlu, Filiz (2015). Osmanlı Yönetiminde Bir Rumeli Kazası: Kesriye (1868-1913), Y. L. Tezi, Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

C. İnternet Kaynağı

URL 1: <https://kucukdunya.com/istanbulda-azinlik-cemaatlerinin-izini-surmek/> (Erişim: 12.12.2022).

URL 2: <https://bnr.bg/post/100026468/v-istanbul-shte-byde-osvetena-restavriranata-bylgarska-cyrkva-sveti-dimityr> (Erişim: 17.01.2022).

